

УДК 343.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.11>

Наталія Костянтинівна Макаренко,

доктор юридичних наук, доцент,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),

кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права (професор);

 <https://orcid.org/0000-0001-7354-5122>,

e-mail: makarnat@ukr.net

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Розкрито особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців. Вказано, що професійні злочинці свідомо вибрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Головним мотивом особи професійного злочинця є користь, в основі якої лежить підвищення матеріального рівня життя, отримання постійного прибутку від злочинної діяльності.

Ключові слова: особа злочинця, професійний злочинець, професійна злочинність, кримінальний професіоналізм, корисливий мотив, мотиви, потреби, рецидив, кримінологічна характеристика.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Однією зі складових предмета кримінологічної науки є особа злочинця. Саме вона є тією ланкою, в якій концентруються результати впливу зовнішніх соціальних і психологічних факторів, що детермінують злочинність загалом. Зокрема, О. Кваша, вказуючи на центральне місце особи злочинця у кримінологічній науці, зауважує, що в ній переплітаються такі важливі кримінологічні проблеми, як природа злочинності, шляхи її попередження, форми та методи боротьби з нею [1, с. 120].

Вивчення особи професійного злочинця у вітчизняній кримінологічній науці пов'язується із систематизацією та розділенням на певні групи ознак, притаманних цьому типу злочинців. Дослідження особи професійного злочинця є передумовою подальшої діяльності з індивідуального запобігання різним видам злочинів з ознаками кримінального професіоналізму та пов'язане з розробкою актуальної проблеми прогнозування індивідуальної злочинної поведінки.

Стан дослідження проблеми

Проблема вивчення особи професійного злочинця у зв'язку з її багатоплановістю відображена в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, тип професійного злочинця досліджували у своїх працях Ч. Ломброзо, М. Герінг, Р. Колдуелл, Е. Фері та ін.

В окремих аспектах особа професійного злочинця вивчалася в роботах таких учених, як-от: Г. Брейтман, М. Гернет, М. Гродзинський, Д. Дриль, П. Люблинський, А. Піонтковський, С. Познишев, Б. Утевський, І. Фойницький. Серед вітчизняних кримінологів, які тією чи іншою мірою зверталися до цієї проблематики, слід назвати О. Бандурку, В. Голіну, С. Гусарова, О. Джужу, А. Закалюка, М. Корнієнка, О. Костенка, О. Литвинова, Є. Назимка, В. Сокурєнка, В. Шакуна, О. Ярмиша та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є спроба отримати нові кримінологічні знання про особу професійного злочинця. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: дослідити кримінологічний портрет професійного злочинця; окреслити детермінанти, що впливають на формування особи професійного злочинця.

Наукова новизна дослідження

На основі кримінологічного аналізу виявлено особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців і встановлено, що професійні злочинці – це група найбільш небезпечних та активних осіб, які свідомо протиставляють себе суспільству.

Виклад основного матеріалу

Основною категорією у вивченні професійної злочинності є особа професійного злочинця. Кожен злочинець як своєрідна особа характеризується своїми поглядами, ціннісними орієнтаціями, інтересами та психологічними особливостями. Інакше кажучи, особа будь-якого злочинця складається з комплексу рис, що її характеризують.

У науці сформовано багато визначень особи злочинця. За своїм змістом вони можуть бути включені до однієї з трьох груп: 1) термін «особа злочинця» використовують щодо будь-якої особи, яка вчинила злочини; 2) визначення, які містять низку ознак, що важливі для виявлення причин злочинної поведінки та пояснення її характеру; 3) дефініції, що ґрунтуються на тезі про якісну відмінність особи злочинця від особи не злочинця.

На думку О. Джужу та В. Василевича, основні вимоги, які висуваються до визначення поняття «особа злочинця», полягають, по-перше, у тому, що воно має бути відмінним від поняття особистості людини; по-друге, має формулюватися із суто кримінологічних позицій. Поняттям «особа злочинця» повинні охоплюватися не всі особи, які вчинили злочини, а лише ті, які вчинили умисні злочини та рецидивісти. Їхня особа – це особистість людини, яка вчинила злочин у результаті властивих їй антисоціальних поглядів, негативного ставлення до суспільних інтересів та умисного вибору саме злочинного шляху реалізації своїх потреб та намірів [2, с. 43].

Особистість – не набір окремих, ізольованих властивостей, а система взаємозалежних якостей, що має певну структуру. Структура особи злочинця складається з основних сфер (підструктур), що формуються в діяльності і в ній проявляються. Це три основні підструктури: 1) потребно-мотиваційна; 2) ціннісно-нормативна; 3) статусно-рольова [3].

Потребно-мотиваційна підструктура. Основними її елементами є мотиви, потреби, інтереси.

Потреба – це необхідність у чомусь, певна нестача чогось, яку організм намагається заповнити. Потреби є джерелом людської активності.

Мотив – це внутрішнє спонукання до діяльності, спрямованої на задоволення потреби.

Психологічне поняття «мотив» широко використовують як у кримінальному праві, так і у кримінології. У кримінальному праві мотив – це факультативна ознака суб'єктивної сторони, а в деяких складах злочинів є предметом доказування. У кримінології мотив передуює злочинному діянню, тому деякі кримінологи розглядають мотив як суб'єктивну причину злочину.

Головним мотивом особи професійного злочинця є користь, в основі якої лежить підвищення матеріального рівня життя, отримання постійного прибутку від злочинної діяльності.

Ціннісно-нормативна підструктура. Основними її елементами є цінності, ціннісні орієнтації, погляди, переконання, норми.

У кримінології дуже поширеною є думка, що у професійних злочинців найбільш деформованою є саме ця сфера. Злочинці можуть відрізнитися мотивами, інтересами, соціальними статусами тощо, проте спільне в них одне – це деформація ціннісно-нормативної сфери. Про це свідчить сам факт вчинення злочину. Оскільки ставлення до цінностей та норм, що їх охороняють, у найбільш систематизованому вигляді виражається у правовій та моральній свідомості особи, дефектність (спотвореність) правосвідомості є достовірним індикатором деформації ціннісно-нормативної сфери.

Статусно-рольова підструктура. Основні її елементи – це соціальні статуси, ролі, функції.

Статус – це становище (позиція), яке займає індивід (або група) у соціальній структурі та яке характеризується певними правами й обов'язками.

Роль – це модель поведінки, що реалізує статусні розпорядження. У кримінальному праві статусно-рольові характеристики враховуються при кваліфікації злочинів (спеціальний суб'єкт), при призначенні покарання (позбавлення права обіймати певні посади). У кримінології статуси та ролі мають значення для виокремлення видів

злочинності (злочинність неповнолітніх, корупційна злочинність), а також для виявлення причин та умов злочинів.

Особа професійного злочинця характеризується систематичним антигромадським способом життя, вчиненням однорідних злочинів у вигляді промислу. Вона не лише відображає певні зовнішні умови, а й є активною стороною взаємодії. Для неї характерна свідома, цілеспрямована протиправна діяльність.

Особа професійного злочинця має такі ознаки: стійкий вид злочинної «професії» (спеціалізація); певні знання та навички (кваліфікація); постійний дохід – злочини як джерело засобів існування; зв'язок з асоціальним середовищем; звичний характер цієї діяльності (несвідомо пристрась); високий рівень невразливості злочинців на заходи кримінального переслідування.

Злочинний досвід та спеціалізація одна з важливих ознак розвитку стійкої протиправної діяльності професійних злочинців. Злочинець цілком усвідомлено обирає собі певний метод отримання коштів для існування, оскільки його професія пов'язана з ризиком і потребує певного досвіду та спритності.

При вивченні особливостей особи професійного злочинця необхідно мати на увазі, що більшість із них ступили на злочинний шлях у ранньому віці. Це певною мірою визначає їх спосіб життя загалом, постійне вчинення злочинів як характерну рису такого життя [4].

Професійний злочинець – це особа антисоціального типу. Це група найбільш небезпечних та активних злочинців, які свідомо протиставляють себе суспільству, активно заперечують низку його соціальних норм. Їм характерна постійна готовність до вчинення злочинів, здатність вчиняти їх під впливом незначних зовнішніх причин. Для таких професіоналів характерною є глибока деформація сфери інтересів та потреб, негативізм, крайній ступінь індивідуалізму [4].

Професійні злочинці характеризуються орієнтацією на отримання матеріальних благ як найбільш значущу цінність. Більшість з них має завищену самооцінку, розвинуте честолюбство, ворожість до оточуючих, прагнення підтримувати за будь-яку ціну авторитет у своєму середовищі. Багато хто з них впевнений у безпеці зайняття злочинною діяльністю, її безкарності.

Особистісний сенс професійної злочинної діяльності полягає в тому, що особа, яка нею займається, прагне за рахунок цього забезпечити свої матеріальні потреби. Саме тому злочинна діяльність як джерело матеріального існування стає обов'язковим атрибутом кримінального професіоналізму. При цьому професійний злочинець може повністю існувати за рахунок доходів від злочинної діяльності, а може лише частково задовольняти свої потреби за рахунок цих доходів [5].

Професійних злочинців характеризує деформована моральна та правова свідомість. Більшості з них притаманні спотвореність ціннісних орієнтацій, егоїзм, інтелектуальна і волева пасивність, значна залежність від зовнішніх ситуацій, невміння і небажання підкоряти свою поведінку соціально корисним цілям, відсутність особистих перспективних планів, слабкість, невірноваженість тощо. Для них також характерні жадібність, користоловство, жорстокість, озлобеність, заздрість, несамокритичність, постійне самовиправдання, фаталізм.

Моральна позиція професійних злочинців характеризується чітко вираженою споживчою орієнтацією, коли сума матеріальних благ та можливостей розглядається як єдиний критерій і зміст життєвого успіху. Такі особи визнають допустимість (або навіть перевагу) використання нетрудових способів отримання матеріальних благ.

Серед ознак, що характеризують професійних злочинців, важливе місце посідають саме соціально-демографічні ознаки, оскільки демографічні явища й процеси суспільства позначаються на різних соціальних групах, зокрема на професійних злочинцях. До соціально-демографічних ознак належать стать, вік, освіта, соціальний стан і вид занять, сімейний стан, стан здоров'я, а також дані, що характеризують матеріальне становище й житлові умови. Ці ознаки властиві будь-якій особі й самі по собі не мають кримінологічного значення. Але у статистичній звітності щодо осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу кримінологічну інформацію [4, с. 250].

У попередніх публікаціях нами було встановлено, що «співвідношення досліджених осіб жіночої та чоловічої статі серед професійних злочинців становить 15 і 85 %. В аспекті співвідношення соціального і біологічного необхідно зважати на те, що відмінності між статями, здійснюючи значний вплив на формування особистості, мають не тільки біологічну, а й соціальну природу і багато в чому пов'язані із соціально-побутовими ролями, які традиційно виконують, наприклад, жінки, і з певними вимогами, що пред'являються до них суспільством. На відміну від чоловіків, на поведінку жінок значно впливають сімейно-побутові стосунки» [4, с. 250].

Серед професійних злочинців, які вчиняють крадіжки, грабежі, розбої, відсоток жінок є невеликим. Однак жінки відрізняються більш стійкою антигромадською спрямованістю. Тільки серед шахраїв, на відміну від інших категорій майнових злочинців, цей показник відносно високий (близько третини).

Серед ознак, що характеризують професійних злочинців, важливе місце посідає вік як «один з важливих компонентів характеристики особистості, з властивими йому особливостями сприйняття людиною навколишнього світу. Вік суттєво впливає на поведінку

людей (у тому числі і злочинну), тому багато в чому обумовлює систему потреб й інтересів конкретної особистості. З віком змінюються соціальні функції людини, звички, характер, способи реагування на конфліктні та складні ситуації. Відомо, що зі зміною віку відбуваються і зміни самої особи – змінюються її соціальні позиції, ролі і функції, досвід і звички, мотивації вчинків. Вікові особливості професійних злочинців суттєво впливають на мотиваційно-цільову сторону їх злочинної діяльності, на способи вчинення злочинів, на ступінь їх готовності до вчинення злочину, роль в групі злочинців і т.д. За віковими характеристиками професійних злочинців необхідно зазначити, що майже половина з них – особи віком 30–40 років (46,6 %), 20–30 років (33,6 %) і 40–50 років (14,2 %). Віковий період старше 50 років зафіксовано у 5,6 %» [4].

Таким чином, у середовищі засуджених професійних злочинців переважають особи середнього віку, а кримінальна активність засуджених збільшується у віці 30–40 років. Доволі зрілий вік цієї категорії можна пояснити тим, що професійний злочинець у вказаному віці перебуває в найбільш активній формі злочинної діяльності. При цьому вік засуджених явно корелюється з кількістю судимостей.

Висока вікова межа при вчиненні злочинів характерна саме для професійної злочинності. Так, особи старшого віку вчиняють злочини значно рідше, оскільки зазвичай ретельно готуються до них. До того ж з урахуванням фізіологічних особливостей людини ці особи втрачають свої професійні здібності та навички.

Освітній рівень професійних злочинців у цілому є доволі високим. Ця обставина пояснюється тим, що «успішна злочинна діяльність» вимагає попередньої підготовки, постійного контролю над ситуацією, значну інтелектуальну підготовку» [4].

Сімейне становище професійних злочинців дозволяє простежити формування багатьох особистісних характеристик, ціннісних орієнтацій та мотивації злочинної поведінки. Несприятливі сімейні умови (неповна сім'я, протиправний та аморальний спосіб життя членів, зневага до загальносоціальних цінностей, атмосфера користолюбства та користі) характерні для значної кількості професійних злочинців.

Сім'я – головна ланка ланцюжка, що виводить на злочинну поведінку. Не маючи нормальних сімейних умов, індивід майже завжди підпадає під сильний вплив антигромадської групи, учасники якої вчиняють злочини. Під впливом групи формуються установки та ціннісні орієнтації, що враховують способи вирішення життєвих ситуацій і проблем, що виникають.

На формування антигромадських установок професійних злочинців впливає також зв'язок із раніше засудженими особами. У значній частині таких злочинців один або обидва батьки були засуджені,

також були засуджені й інші члени сім'ї. Саме раніше судимі, а нерідко й професійні злочинці виявлялися у багатьох випадках їхніми «вчителями». У спілкуванні з ними набувалися злочинні навички, завоювалися традиції та закони злочинного світу.

За своїм соціальним становищем більшість професійних злочинців не мали постійного місця роботи.

Характеристика за показником постійного місця проживання свідчить про відносно благополуччя в цій сфері: 24,7 % професійних злочинців мають постійне місце проживання, 70,8 % – постійно зареєстровані за місцем проживання, але за цією адресою не проживають і 4,5 % – не зареєстровані [4]. Незайнятість громадянина працею та відсутність постійного місця проживання є суттєвими криміногенними факторами, оскільки відсутність легальних джерел доходу й проживання стає причиною вчинення ними корисливих і корисливо-насильницьких злочинів.

Систематичне вчинення злочинів, антигромадський спосіб життя, відсутність позитивних соціальних контактів неухильно знижують рівень розвитку особи, відбувається поступова деградація, чому активно сприяє багаторазове і тривале перебування в місцях позбавлення волі.

Також зі збільшенням кількості судимостей та років, проведених у місцях позбавлення волі, зростає кількість осіб, які страждають психічними розладами. Значна частина професійних злочинців виглядають значно старше своїх років, страждають хронічними захворюваннями.

Кримінологічно значущою обставиною є відмінність професійних злочинців від інших категорій злочинців у тому, що вони зазвичай вчиняють злочини у тверезому стані й лише незначна частина злочинців перебували у стані алкогольного сп'яніння. Водночас встановлено, що майже більшість з них до засудження вживали спиртні напої систематично, а кожен десятий був хворий на алкоголізм або наркоманію.

Висновки

Характеристика особливостей особи професійних злочинців свідчить про наявність доволі специфічної ознаки – професійні злочинці свідомо вибрали злочинну діяльність як інструмент для задоволення своїх матеріальних потреб. Це група найбільш небезпечних й активних злочинців, що свідомо протиставляють себе суспільству, активно заперечують низку його соціальних норм. Для них характерна постійна готовність до вчинення злочинів, глибока деформація сфери інтересів та потреб, негативізм, крайній ступінь індивідуалізму. Стан неадекватності досягає в них рівня повного розриву з нормальним

середовищем, а володіння матеріальними засобами стає найбільш значущою цінністю. Вивчення особи професійного злочинця дозволяє найбільш ефективно здійснювати профілактичний вплив на таких осіб та розробити нові заходи протидії.

Список бібліографічних посилань: 1. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінальне правове і кримінологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 317 с. 2. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 368 с. 3. Зелинский А. Ф. Кримінологія : учеб. пособие. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с. 4. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с. 5. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 284 с.

Надійшла до редколегії 23.07.2023

Прийнята до опублікування 19.08.2023

Makarenko N. K. Criminological portrait of a professional criminal

The article reveals the peculiarities of criminological characteristics of professional criminals. It is indicated that professional criminals have deliberately chosen criminal activity as a tool to meet their material needs. The main motive of a professional criminal is profit, which is based on improving the material standard of living and obtaining a constant income from criminal activity. It is established that professional criminals are a group of the most dangerous and active criminals who deliberately oppose themselves to society and have a significant deformation of the value and normative sphere.

The personality of a professional criminal is characterised by systematic anti-social behaviour and the commission of homogeneous crimes in the form of a trade. They are characterised by a constant readiness to commit crimes, a deep deformation of the sphere of interests and needs, negativism, and an extreme degree of individualism.

The personality of a professional criminal has the following characteristics: a stable type of criminal "profession" (specialisation); certain knowledge and skills (qualifications); a permanent income - crime as a source of livelihood; connection with the antisocial environment; the habitual nature of this activity (unconscious passion); a high level of invulnerability of criminals to criminal prosecution.

Most professional criminals have inflated self-esteem, developed ambition, hostility towards others, and a desire to maintain authority in their environment at any cost. Professional criminals are characterised by a deformed moral and legal consciousness. Most of them are characterised by distorted value orientations, selfishness, intellectual and volitional passivity, significant dependence on external situations, inability and unwillingness to subordinate their behaviour to socially useful goals, lack of personal long-term plans, weakness, and unbalancedness. They are also characterised by greed, self-interest, cruelty, anger, envy, lack of self-criticism, constant self-justification, and fatalism.

The study of the personality of a professional criminal is a prerequisite for further activities on individual prevention of various types of crimes with signs of criminal professionalism and is associated with the development of an urgent problem of predicting individual criminal behaviour.

Key words: personality of a criminal, professional criminal, professional crime, criminal professionalism, mercenary motive, motives, needs, recidivism, criminological characteristics.

